

NAVOIY YODGA OLGAN SHOIRALAR

Hirotdagi yuksak adabiy muhit Alisher Navoiy asarlarida o'z talqinini topgan. Bu talqinlarda turli yo'nalishdagi xilma-xil ma'lumotlar bilan birga Sharq ayollarining ijodkorlik salohiyati, ijtimoiy hayotda tutgan o'rni ham yoritilganiga guvoh bo'lamiz. Jumladan, "Majolis un-nafois", "Nasoyim ul-muhabbat", "Hayrat ul-abror", "Farhod va Shirin" asarlarida Navoiyning Islom dunyosi va o'z davri ayollariga ehtiromli munosabati yaqqol namoyon bo'lgan.

Shariat talablariga ko'ra, o'sha davr tazkiralari mualliflar ayollar haqida ma'lumot berishdan tiyilgan. Ammo ayrim ishoralar borki, ulardan foydalanib, adabiy muhitda davr ijodkor ayollari maqomini belgilash imkoniga ega bo'lamiz. Jumladan, Navoiy "Majolis un-nafois" tazkirasida uch nafar – Mehriy, Bediliy va Bibichai Munajjima ijodini qisqa, odob doirasida baholaydi. Bunday maxsus tazkiraning ilk namunasi "Javohir ul-ajoyib"dir. Bu asar Navoiyning "Majolis un-nafois" tazkirasini forsiyga o'g'irgan tarjimon, bir nechta tazkiralari muallifi Faxri Hiraviy tomonidan 1554–1555-yillarda yaratilgan. Asar debocha va asosiy qismdan iborat. Unda 31 nafar shoira haqida ma'lumot berilgan. Mazkur tazkirada "Majolis un-nafois"da tilga olingan uch nafar shoira haqida ma'lumot beriladi. Bu ma'lumotlar Navoiy fikrlarini yanada to'ldirgani bilan qimmatlidir. Jumladan, Faxri Hiraviy Mehriy ijodini yoritishga tazkiraning yaratilish sababidagi ma'lumotlardan tashqari, alohida fasl ham ajratgan. Ushbu fasl muallifning hayoti, shaxsi, muhiti va asarlari haqida so'z yuritilgan, 6 ta ruboiy va bir necha baytlarini misol keltirgan va ularning yozilish tarixiga to'xtalgan:

*Bixi har xoreki, on az xoki man hosil shavad,
Zohid ar misvok sozad, mast-u loyaqil shavad.*

(Mazmuni: Mening tuprog'imda paydo bo'ladigan har bir tikan ildizini, agar zohid tish kovlagich qilsa, mast va hushsiz bo'ladi).

Mazkur baytning irfoni mazmunidan Mehriy iste'dodining darajasini sezish mumkin. Baytda shoira ko'nglidagi ishq qudrati haqida so'zlamog'ida. Zero, undagi ishq har qanday insonni o'ziga ergashtira oladi, oliy vasl ishtiyoqida mast-u mustag'raq etadi.

Tazkiranavis Mehriy ijodi haqida gapirganda ehtirom va mehr bilan so'zlaydi. Bu bejiz emas, chunki Mehriy Hirotda adabiy muhitda katta hurmatga sazovor tanikli shoira bo'lgan. Navoiy "Majolis un-nafois" asarining "Jamoati maxodim va azizlar zikridakim, bu faqir alarning sharif zamonining oxirida erdim va mulozimatlari sharafiga musharraf bo'lmadim" deb nomlangan 1-ma-

jlisida Mavlono Sulaymoniy haqida ma'lumot berayotib, Hofiz g'azaliga bog'langan tatabbu' haqida so'zlaydi va buning mavlono qalamiga mansubligini bayon etadi. Shu o'rinda bu tatabbu' – g'azalni Mehriyga ham nisbat berilishini eslab o'tadi: "Va mashhur mundoqdurkim, bu ab'yot Mavlono Hakim Tabibning xotuni Mehriyningdur. Va bu faqir siqqa eldin eshittimkim, Sulaymoniyningdur, vallohu a'lam" [1: 26]. Ammo Faxri Hiraviy ishonch bilan "Tuhfat ul-ajib" nomli majmuaga kiritilgan tatabbu'ni o'qigani haqida ma'lumot beradi. Navoiy esa eshitganiga tayanib fikr bildirgan. Bundan tashqari, Faxri Hiraviy tazkirasida 5 baytdan iborat mazkur g'azal to'liq keltirilgan. Maqta baytda g'azal an'anasiga ko'ra, Mehriy taxallusi ham qo'llangan:

Davlate bud tamoshoi ruxat Mehriyo,

Hayf va sad hayfki, on davlat mustajil bud [1: 142].

(Mazmuni: Mehriy uchun yuzingning tomoshasi bir davlat edi, hayf va yuz hayfki, u davlat shitob bilan ketdi.)

Hiraviy, nazarimizda, mazkur g'azalni bejiz to'liq keltirmagan. Uning maqsadi adabiy jarayondagi g'azal muallifligi bilan bog'liq bahs-munozaraga oydinlik kiritishdan iborat bo'lgan. U o'z maqsadiga erishadi va keltirgan ishonchli dalillari vositasida fikrini isbotlaydi.

Ta'kidlaganimizdek, Navoiy "Majolis un-nafois"da Mehriyni Mavlono Hakim Tabibning xotini, "Javohir ul-ajoyib" tazkisasi muallifi esa uni Xoja Abdulaziz hakimning xotini, deb eslaydi. Ayrim boshqa manbalarda ham Xoja Abdulaziz hakim deb eslanadi. Bu esa Navoiy tazkirasida Mavlono Hakim Tabib deb tilga olgan shaxsning ismi Abdulaziz bo'lgan, degan xulosaga kelishimizga asos bo'ladi.

Navoiy "Majolis un-nafois"da yodga olingan yana bir shoira – Bediliydir. Asarda uning quyidagi matlasini Navoiy namuna sifatida keltirgan:

*Ravam ba bog'u zi nargisi du dida vom kunad
Ki, to nazorai on sarvi xush xirom kunam* [1: 34].

"Majolis un-nafois" noshirlari tomonidan ta'kidlanishicha [1: 268], Bediliy shoirlar haqida ma'lumot beruvchi Mogai Rahmoniyning "Pardanishinoni suxango'y" asarida ham Hirotda adabiy muhitda mashhur bo'lgan shoira sifatida tilga olingan.

Navoiy tazkirasida Bediliyning oilasidan uch ijodkor – o'g'li Shayxzodai Ansoriy, turmush o'rtog'i Shayx Abdullo va o'zi haqida ma'lumot bergan. O'g'lining ilmli, noyob iste'dodga ega, ayniqsa, she'riyatning muammo janrini aytish va yechishda mahoratli ekanligini ta'kidlagan. Shayx Abdullo ham majnunshiorroq bo'lishiga

qaramay, yaxshi she'rlar yozgani borasida ma'lumot bergan. Muallif bir oiladan yetishib chiqqan uch shoir haqidagi ma'lumotlarning barchasini ketma-ket 4-majlisning bir o'rnida keltiradi. Oiladagi erkag-u ayol ijodkor ekanligini havas bilan e'tirof etadi: "...Desa bo'lurkim, aning uyida zano-mardi xush tab'durlar" [1: 135]. Muallif ularning uchalasining ham ijodidan namunalar keltiradi.

Hiraviy ham tazkirasida Bediliyning alohida hurmat bilan eslaydi: "Bediliy – Mavlono Shayx Abdullo Devonaning xotini. Va Mavlono Abdullo Hirotning mashhur xushtablilari jumlasidan bo'lgan. Bediliyning quyidagi matlasini Amir Alisher o'zining "Tazkirat ush-shuaro"sida (Navoiyning "Majolis un-nafois"ini nazarda tutgan) keltirgan" [2: 161], deya yuqoridagi matlaga murojaat etgan.

"Majolis"da yodga olingan yana bir shoira Bibichai Munajjimadir. Navoiy asarda Xoja Alouddin haqida so'zlab, "Xoja Afzaliddin Muhammadqa qarobatdur va Bibichai Munajjimaning inisidur", deya eslab o'tadi.

Navoiyning qisqa va aniq-tiniq eslashi Bibichai Munajjimaning o'z davrida mashhur va taniqli bo'lganini anglatadi. Bu nomni biz "Nasoyim ul-muhabbat" asari orqali ham yaxshi bilamiz. Uning "Erkaklar martabasiga yetgan orif ayollar zikri" deb nomlangan so'nggi qismida Bibichai Munajjima 35 nafar orifa ayoldan biri sifatida tavsiflangan: "Bibichai Munajjima Kirmon mulkidindur. Mazkur bo'lg'on ilmda (tasavvuf va avliyolik ilmida) o'z zamonining saromadi erdi, ammo mayli darveshlik sari erdi. Zamon podshohi iltifot va ta'zim ko'p qilur erdi va podshoh haramlari uzamoyi xavotini bag'oyat hurmat tutarlar erdi. Oqibat barchaning ixtilotin tark qilib, xiyo-bon boshida o'z manzili javorida masjidi jome' yasadi va mulk-u asbobin anga vaqf qildi, andoqkim, holo ravnaqi bor va kasir xaloyiq anda namoz qilurlar" [3: 497–498].

Navoiy "Nasoyim ul-muhabbat"da Munajjimaga orifa ayol sifatida batafsil to'xtalgan. Shu sababli, "Majolis"da Alouddin Kirmoniy faoliyatini yoritarkan, faqat uning opasi ekanligini ta'kidlaydi, xolos. Faxri Hiraviyning "Javohir ul-ajoyib"i esa Navoiyning "Nasoyim"dagi fikrlarini yanada rivojlantiradi. U haqdagi rivoyatlardan namunalar keltiradi, erining vafotiga bag'ishlab yozgan

marsiya – g'azali matlasi bilan tanishtiradi:

*Kavkabi baxtamki, bud az vay munavvar osmon,
Bingar ey mohki, az firoqat dar zamin ast in zamon*
[2: 160].

(Mazmuni: Baxtim yulduzi ediki, undan osmon munavvar edi, Ey oy, nazar sol, firoqingdan bu zamon yerga tushdi.)

Hiraviy uni Bija (*bibijon ma'nosida*), Munajjima bija deb tilga oladi. Amalga oshirgan ishlari haqida ma'lumot beradi. Hirotni adabiy muhitidagi o'rnini ta'kidlaydi. Abdurahmon Jomiy bilan ustoz-u shogidlik maqomida bo'lganini eslaydi: "Munajjima Bija davrning nozikfahm va orifa ayollaridan edi. Ayniqsa, yulduzlar ilmida uningdek yo'q edi. Dunyoviy ilmlarni ham bilar va ko'p fazilatlarini kasb qilgan edi. Va sulton va amirlarga manzur bo'lgan edi" [2: 160]. Demak, uning Munajjima deb taxallus qo'llashi bejiz emas, bundan uning yulduzlar ilmining bilimdoni ekanligini anglaymiz. Bu esa, Hirotda ayollar faqat adabiyot va san'at bilan emas, balki ilmfan bilan ham shug'ullanganini ko'rsatadi. Navoiy ham, Faxri ham uning masjid, hammom qurib, xalqqa xizmat qilganini ta'kidlashadi.

Ko'rinadiki, tazkira janri Sharq xalqlarining madaniy dunyosini, ma'naviyatini o'rganishda, uni dunyo afkor ommasiga tanishtirishda qimmatli manbadir. Mazkur janrni chuqur tadqiq etish musulmon Sharqi ayollarining ijtimoiy hayotdagi o'rnini belgilashda muhimdir. Sirtidan qaraganda, musulmon ayollarining erki cheklangandek ko'ringan. Lekin aslida mamlakat va millatning ichki hayotida ularning o'rnini nihoyatda katta bo'lgan. Buni biz ijodkor ayollar faoliyatini tadqiqidan ham ko'rishimiz mumkin. Sharq ayollari tafakkur qamrovi kengligi, kitobxonlik darajasi yuksak va ijtimoiy taraqqiyotda faolligi bilan ajralib turgan. Shunday ekan, Musulmon Sharqidagi faol, ijodkor ayollar faoliyatini o'rganish adabiyotshunoslik, tarix va ilm-fandagi dolzarb masalalardan hisoblanadi. Ular bilan yaqindan tanishish zamonamiz ayollarini yanada faolroq, ijodkorroq, kitobxon bo'lishga yetaklaydi. Momolarimiz hayoti bizga ulkan saboq beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. MAT. 13-tom. – Toshkent: Fan, 1997.
2. Faxri Hiraviy. Ravzat us-salotin. Javohir ul-ajoyib. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2014.
3. Alisher Navoiy. Nasoyim ul-muhabbat. MAT. 17-tom. – Toshkent: Fan, 2001.